

Orhan Pamuk'un 'Veba Geceleri' Adlı Romanındaki Tıbbi Bilgilerin Belirlenmesi*

Determination of Medical Information in the Novel Titled 'Nights of Plague' by
Orhan Pamuk

Osman Açıkgöz¹

¹Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Fizyoloji AD., <https://orcid.org/0000-0003-1444-5847>

Öz

Amaç: Tarih boyunca üç büyük pandemi sırasında milyonlarca insanın ölümüne neden olan veba, kurbanlarına ve yakınlarına yaşattığı dehşetle diğer salgın hastalıklardan ayırt edilir. Vebanın üç klinik tipi bulunur: hıyarcıklı veba, septisemik veba, pnömonik veba. Veba genellikle sıçanlarda bulunan enfekte pirelerin insanı ısırmasıyla bulaşır. Vebanın en yaygın formu olan hıyarcıklı veba 'kara ölüm', 'kara veba' olarak da adlandırılmıştır. En nadir görülen tür olan septisemik vebada bakteri doğrudan kan dolaşımına karışır ve hıyarcıklar görülmeden hızla ölüme neden olur. Pnömonik vebada akciğerler etkilenir. Bu tür veba öksürüklerle damlacık enfeksiyonu şeklinde insandan insana doğrudan bulaşır. Tarih boyunca insanlarda derin izler bırakan veba, edebiyatçıların da ilgisini çeken konulardan olmuştur. Bu çalışmanın amacı Orhan Pamuk'un 'Veba Geceleri' adlı romanında yer alan vebayla ilgili tıbbi bilgilerin belirlenmesidir.

Yöntem: Orhan Pamuk'un 'Veba Geceleri' adlı romanı okunarak vebayla ilişkili tıbbi bilgiler incelenmiş ve gruplandırılmıştır.

Bulgular: Romanda geçen vebayla ilişkili olan tıbbi bilgiler dokuz grupta toplanabilir: vebanın bulaşmasında fareler ve sıçanların rolü, vebanın diğer bulaşma yolları, vebanın belirtileri, vebanın etkeni ve mikropların keşfi, karantina ve vebayı önlemede karantinanın rolü, vebanın tedavisi, veba aşısı, vebada fatalite, epidemiyoloji.

Sonuç: Ansiklopedik roman olarak da tanımlanan 'Veba Geceleri' adlı kitapta yoğun bir şekilde tıbbi bilgilere yer verilmiştir. Tıbbi derslerin anlatılması sırasında edebiyat yapıtlarından örnekler vermek derslere yönelik ilgiyi artırabilir. 'Veba Geceleri' bu işlevi yerine getirebilecek kitaplardan biri gibi görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tıp, Edebiyat, Veba, Pandemi

ABSTRACT

Aim: Plague, which caused the death of millions of people during three major pandemics throughout history, is distinguished from other epidemics by the horror it inflicted on its victims and their relatives. There are three clinical types of plague: bubonic plague, septicemic plague, and pneumonic plague. Plague is transmitted by infected fleas from rats biting humans. Bubonic plague, the most common form of plague, has also been called 'black death' or 'black plague'. In the rarest type, septicemic plague, the bacteria enters the bloodstream directly and causes rapid death before buboes are seen. In pneumonic plague, the lungs are affected. This type of plague is transmitted directly from person to person in the form of droplet infection through coughs. Plague, which left deep traces on people throughout history, has also been a subject that attracted the attention of literary scholars. The aim of this study is to determine the medical information about the plague in the novel titled 'Nights of Plague' by Orhan Pamuk.

Method: By reading the novel 'Nights of Plague', medical information related to the plague was examined and grouped.

Results: Medical information related to the plague in this novel may be grouped into nine groups: the role of mice and rats in the transmission of the plague, other ways of transmission of the plague, symptoms of the plague, the agent of the plague and the discovery of microbes, quarantine and the role of quarantine in preventing the plague, treatment of the plague, plague vaccine, fatality in the plague, epidemiology.

Conclusion: Medical information is included extensively in the book 'Nights of Plague', which is also described as an encyclopedic novel. Giving examples from literary works while explaining medical lessons may increase interest in the lessons. 'Nights of Plague' seems to be one of the books that may fulfill this function.

Keywords: Medicine, Literature, Plague, Pandemic

* Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2024;14(2):171-179

DOI: 10.31020/mutfd.1377870

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 18 Ekim 2023; Kabul Tarihi - Accepted: 12 Mart 2024

İletişim - Correspondence Author: Osman Açıkgöz <osman.acikgoz@deu.edu.tr>

Giriş

Veba, milyonlarca insanın ölümüne neden olması, kurbanlarına ve yakınlarına yaşattığı dehşetle diğer salgın hastalıklardan ayırt edilir.¹ Veba tarihi incelendiğinde her biri belirli bir bölgede görülen üç uzun pandemi dönemine rastlanır. Birinci pandemi 541-750 yılları arasında Akdeniz ile Avrupa'da görülmüştür. İlk büyük çaplı salgın 541-544 yıllarında İstanbul'da yaşanmış ve o dönemde Bizans imparatoru olan, hastalığa yakalanıp kurtulan İustanianos'un adıyla 'İustanianos Vebası' olarak adlandırılmıştır. İkinci pandeminin 'Büyük Veba Salgını' olarak da adlandırılan ilk büyük salgınları 1347-1352 yılları arasında görülmüştür. İkinci pandemide veba değişik tarihlerde değişik bölgelere yayılıp neredeyse Avrupa'nın tamamı, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'yu etkileyerek 1840'lara kadar sürmüştür.¹ 'Modern Pandemi' olarak da adlandırılan üçüncü pandemi muhtemelen 1855 yılında Çin'de başlamıştır. Üçüncü pandeminin ilk büyük salgınları 1894-1922 yılları arasında Hindistan ve Çin'de ortaya çıkmıştır.² 2010-2015 yılları arasında dünyada 3248 kişi vebaya yakalanmış olup bunlardan 584'ü ölmüştür.³

Üçüncü veba pandemisi sırasında, Pasteur'ün öğrencisi Fransız mikrobiyolog Alexandre Yersin ve Koch'un öğrencisi Japon mikrobiyolog Shibasaburo Kitasato neredeyse aynı zamanlarda vebanın etkeni bakteriyi tanımlamışlardır.² Daha önceleri *Pasteurella pestis* olarak adlandırılan bu bakterinin adı, onu daha doğru bir şekilde tanımlayan Alexander Yersin'in anısına *Yersinia pestis* olarak değiştirilmiştir.⁴ Vebanın üç klinik tipi bulunur: hıyarcıklı veba, septisemik veba, pnömonik veba.² Vebanın en yaygın formu olan ve üç veba pandemisinde de en yaygın görülen tip hıyarcıklı vebadır. Genellikle sıçanlarda bulunan enfekte pirelerin insanı ısırmasının ardından bir gün, bir hafta arasında değişen bir kuluçka dönemi yaşanır. Hastalığın ilk aşamasında pirenin ısırıldığı yerde siyah bir çıban çıkar, hastada şiddetli baş ağrısı, yüksek ateş, titreme, bulantı ve kusma görülür. İkinci aşamada hızla çoğalan *Yersinia pestis* lenf sistemi yoluyla bölgesel lenf düğümlerine gelir ve burada oluşan yangı, hıyarcık olarak adlandırılan lenf düğümü şişmelerine neden olur. Hıyarcıklar oldukça ağrılıdır. Üçüncü aşamada bakterinin kan dolaşımına geçmesiyle septisemi ortaya çıkar. Bu aşamada deri altında kanamalar görülür, bakteri çoklu organ yetmezliğinden ölüme neden olur. Üçüncü aşamada eller ve ayaklarda görülen gangren nedeniyle hastalık 'kara ölüm', 'kara veba' olarak da adlandırılmıştır. En nadir görülen tür olan septisemik vebada bakteri doğrudan kan dolaşımına karışır ve hıyarcıklar görülmeden hızla ölüme neden olur. Pnömonik vebada lenf sistemi ve kan değil, akciğerler etkilenir. Bu tür veba öksürüklerle damlacık enfeksiyonu şeklinde insandan insana doğrudan bulaşır.²

Tarihte insanlarda derin izler bırakan veba, edebiyatçıların da ilgisini çeken konulardan olmuştur. Vebanın konu edildiği yapıtlar arasında öne çıkanlar Giovanni Boccacio'dan 'Decameron',⁵ Daniel Defoe'den 'Veba Yılı Günlükleri',⁶ Albert Camus'den 'Veba'dır.⁷ Orhan Pamuk'un 2021 yılında yayımlanan 'Veba Geceleri' adlı romanı Osmanlı İmparatorluğu'nun hayali bir vilayeti olan Minger adasında geçmektedir.⁸ 1901 yılında adada başlayan veba salgını, adadaki güç ilişkileri, diğer ülkelerin ada üzerindeki egemenlik arzuları, siyasal gerilimler, dini bağnazlıklar, yerel halkın çatışmaları romanda işlenen konulardandır.⁹ Modern epik olarak değerlendirilen bu roman veba, zehirler ve etkileri, tarih, dedektif roman türünün tarihi gibi konularda yoğun bir şekilde ansiklopedik bilgi içerir.¹⁰ Bu çalışmanın amacı 'Veba Geceleri'nde yer alan vebayla ilgili tıbbi bilgilerin belirlenmesidir.

Yöntem

Bu çalışmada Orhan Pamuk'un Yapı Kredi Yayınları tarafından Mart 2021 tarihinde yayımlanan 'Veba Geceleri' adlı romanının birinci baskısı temel alınmıştır. Kitap tıp fakültesi mezunu olan araştırmacı tarafından tam olarak okunmuş, okuma sırasında notlar alınarak vebayla ilişkili tıbbi bilgiler gruplandırılmıştır. Eczacılıkla ilişkili bölümler araştırma dışı tutulmuştur. Romanın temel kahramanlarından

biri olan Doktor Nuri dışında, Abdülhamit'in Sağlık Başmüfettişi Bonkowski Paşa, Bonkowski Paşa'nın yardımcısı Doktor İlias, Mingerli Eczacı Nikiforo, Minger Karantina Teşkilâtı müdürü Doktor Nikos, Doktor Mihailis, Doktor Ferit romanda yer alan diğer sağlık çalışanlarıdır. Bu romanda vebayla ilişkili tıbbi bilgiler büyük ölçüde bu kişilerin konuşmalarıyla verilmiştir. Sağlık çalışanlarının romandaki rolleri makalenin kapsamı dışında bırakılmış yalnızca tıbbi bilgilere odaklanılmıştır.

Bulgular

Romanda geçen vebayla ilişkili olan tıbbi bilgiler dokuz grupta toplanabilir. Bu bilgilere ilişkin alıntılar ve bunların kitapta bulunduğu sayfalar aşağıda gösterilmiştir:

Vebanın Bulaşmasında Fareler ve Sıçanların Rolü

Vebanın insanlara bulaşmasında en önemli yol sıçan ve farelerde konaklayan enfekte pirelerin insanlara geçerek onlarda hastalığa yol açmasıdır. Romanın birçok yerinde enfeksiyonun yayılmasında sıçan ve farelerin rolü vurgulanmıştır:

«Gece de bir ara fare tıkırtısına benzettikleri sesler yüzünden uykuları kaçtı. İzmir'de vebayla savaş, farelerle savaş gibi bir şey olmuştu. Şimdi Minger Adası'nda Vali'nin gözetiminde girdikleri misafirhaneye fare kapanları kurulmamış olmasına şaşıyorlardı. Vebanın fareler ve onların taşıdığı pirelerin insanı ısırmasıyla yayıldığı bilgisi payitahttan vilayetlere ve karantina müdürlüklerine telgraflarla defalarca bildirilmişti.» (Sayfa 36)

«"Paşam İzmir'de önce fare ölümleri çıktı. Bildiğiniz gibi, vebanın farelerle ve pirelerle yayıldığı fenni ve tıbbi olarak artık ispatlanmıştır."» (Sayfa 40)

«Damat Doktor Nuri heyet üyelerinin şüpheli bakışlarını görünce "Farelerin hareketlerini durdurmak yapılması gereken ilk iştir" dedi. Hastalığın Hindistan içlerine halkın kaçış hızıyla değil, farelerin bir köyden diğerine yayılış hızıyla ilerlediğini dikkatle izah etti. Demiryolu olan yerlerde fareler ve üzerlerindeki pireler trene biniyor, çok daha hızla hastalığı yayıyorlardı. Halkın şuurlu davranarak farelerden uzak durduğu, onlara karşı belediyeyle birlikte savaştığı ve gemilerin farelerden temizlendiği yerlerde veba yavaşlıyor ve sönüyordu.» (Sayfa 117)

Vebanın Diğer Bulaşma Yolları

Vebada görülen diğer bir bulaş yolu da damlacıkla yayılmadır. Romanda bu bulaş yoluyla da ilgili bilgiler verilmiştir:

«Üstelik hastalığın fare olmayan yerlerde bazen insandan insana tükürükle, balgamla, kan ile geçtiği seyrek de olsa vakiydi.» (Sayfa 117)

«Doktor İlias sürekli kustuğu için pis kokulu ağzının içine bakamıyordu. Veba havadaki taneciklerle çok kolay bulaşabilirdi.» (Sayfa 184)

«"Vebalılar birden yüzünüze öksürür ve size bulaştırır. Bu mevzuun doktorlar tarafından bir kurala bağlanması şart."» (Sayfa 108)

«Bombay'da yanlışlıkla difteri teşhisi konan vebalı bir hasta, ölümden önceki son "delirium"u geçirirken öksürünce, damlacıklar hemşirenin gözüne girmiş. Hemen göze bol miktarda difteri antioksidanı sürmüşler ama otuz saat sonra hemşire hastalanmış ve dört gün sonra kendisi de aynı şekilde sayıklayarak ölmüş.» (Sayfa 109)

«Vebanın ancak fareler ve pireler aracılığıyla yayıldığına ve başka türlü bulaşmayacağına ne kadar çok inandığını göstermek için Honk Kong'da Tung Wah Hastanesi'nde Çinli bir doktor, "hastanemiz temiz" diyerek gece vebalı hastalarla aynı koşu da uyumuş, etrafta asla fare ve pire olmamasına rağmen üç gün sonra da vebadan ölmüştü.» (Sayfa 118)

Vebanın Belirtileri

Veba şiddetli baş ağrısı, yüksek ateş, titreme ve hıyarcıklı vebada hıyarcık olarak adlandırılan ağırlı lenf düğümü şişmelerine neden olur. Belirtilere ilişkin bilgiler romanın birçok bölümünde geçmektedir:

«Şimdi bir de titreme ve dayanılmaz bir baş ağrısı vardı.» (Sayfa 25)

«Yatağını dolaptan çıkardı serdi, Bayram Efendi yattı; zangır zangır titriyor, bir şeyler söylemek istiyor ama kupkuru ağızından bir söz çıkmıyordu.» (Sayfa 27)

«Bütün hastalarda gözler kanlanıyor, tuhaf çirpimeler ve dayanılmaz baş ağrıları başlıyordu. (...) Hastaların çoğunda ya boyunda, kulakların arkasında, koltukaltlarında ya da kasıkta bir çiban, serçe parmağının yarısı büyüklüğünde bir hıyarcık, Avrupalıların "bubon" dediği şey çıkıyordu. Ama Damat Doktor, hiçbir çiban, morluk çıkmamasına rağmen ateşi yükselen, uyuklayan, halsizleşen ve birden küt diye düşüp ölen (ya da iyileşen) hastalar da olduğunu doktorlardan işitmişti.» (Sayfa 98)

Vebanın Etkeni ve Mikropların Keşfi

Vebanın etkeninin bir bakteri olduğuna ilişkin bilginin verilmesi, genel olarak mikropların, özelde de vebanın etkenini keşfeden bilim insanlarına ilişkin bilgilerin işlenmesi romanda göze çarpan tıbbi konulardandır:

«Vali'ye tıp ilminin veba salgını ve mikrobu konusunda vardığı en son noktayı anlattılar: Sıçanları öldüren mikrobun, insanları öldüren veba mikrobunun aynısı olduğunu 1894'teki bu veba salgını sırasında Alexandre Yersin keşfetmişti. Louis Pasteur'un mikroplar hakkındaki buluşlarından yola çıkarak Fransız sömürgelerindeki hastanelerde, Batı dışındaki büyük ve yoksul şehirlerde salgın hastalıklara karşı çok büyük işler başaran bir dizi doktor ve bakteriyologdan biriydi Yersin. Aynı konularda araştırmalar yapan Alman doktor Robert Koch'un da çabalarıyla Avrupa'da kısa sürede tifo, difteri, cüzzam, kuduz, belsoğukluğu, frengi, tetanoz gibi pek çok hastalığın mikrobu ve aşısı bulunacaktı.» (Sayfa 40-41)

«Son kırk yılda, Fransız doktor Pasteur'un mikropların varlığını keşfetmesi karantina usullerini çeşitlendirmişti.» (Sayfa 93)

Karantina ve Vebayı Önlemede Karantinanın Rolü

Karantinanın ne anlama geldiği ve vebanın yayılmasını önlemede karantinanın rolü romanda işlenen konulardandır:

«İtalyanca "kırk gün" anlamına gelen karantinanın mantığı, hastalığı başkalarına bulaştırmamak için hastaları tecrit etmektir. Yüzyıllar boyunca Akdeniz ve Avrupa'daki çeşit çeşit salgın tecrübesiyle kırk gün iki haftaya, daha sonra hastalık ve salgının cinsine ve yerine göre daha da kısa sürelerle inmişti.» (Sayfa 92-93)

«Biz İzmir'de vebayı eski tarz kordonlarla, tecritlerle, fare kapanlarıyla yendik. Vebanın karantinadan, tecritten başka ilacı yoktur! Hastanelerde doktorların çabalamaları çoğu zaman can kurtarmaz, ölecek olan kişinin acısını biraz azaltır.» (Sayfa 41)

Vebanın Tedavisi

Romanın geçtiği tarihlerde vebanın tedavisinin olmadığı kitaptan anlaşılabilir:

«Evet hastaların hıyarcıklarını delip içini akıtmak, bir süre sakinleşmelerine, kuvvet toplamalarına yarıyordu. Bütün hastalar hatta gerekmeyenler bile bunu istiyordu ama bu bir tedavi de değildi.» (Sayfa 98)

“O yıl Bombay hastanelerinde vebalı serumu hastalara çeşitli miktarlarda vermek de hastalığa yakalanmış olanlarda kayda değer bir iyileşmeye yol açmamıştı.”» (Sayfa 117)

Veba Aşısı

Veba aşısıyla ilgili romanın geçtiği tarihlerdeki durum ve sonrası da romanda işlenmiştir:

«Doktor Nuri bir başka gerçeği hatırlattı: Veba mikrobu keşfedilmişti ama etkili bir veba aşısı hâlâ yoktu.»» (Sayfa 117)

«Tam etkili ve güven verici veba aşısı kırk yıl sonra bulunacaktı.» (Sayfa 231)

Vebada Fatalite

Vebanın fatalitesi de sayısal değer olarak romanda belirtilmiştir:

«İzmir’de mikrobu alıp hastalanan her beş kişiden ikisi ölmüştü. Bir de mikrobu alıp hiç hastalanmayan ya da fark etmeyenler vardı.» (Sayfa 46)

Epidemiyoloji

Epidemiyoloji bilim dalının ortaya çıkışı Doktor Nuri’nin Sultan Abdülhamit’e yaptığı bir bilgilendirme toplantısındaki sözleriyle anlatılmıştır:

«“Ama salgınları söndürmek için artık yalnızca bakteriyoloji (tam bir Fransız gibi söylediğini düşünüyordu bu kelimeyi) kâfi değildir, şimdi İngilizler bir de pek mühim bir salgın ilmi, ‘epidemiyoloji’ diye bir şey keşfetmişlerdir.” Padişah’ın kendisini dikkatle ve merakla dinlediğini görüp Tahsin Paşa’nın bakışlarından yanlış bir şey yapmadığına emin olduktan sonra Doktor Nuri konuya devam ederek, epidemiyoloji ilminin kırk beş yıl önce Londra’daki kolera salgını sırasında icat edilmesini anlattı. Londra’daki salgın sırasında bütün doktorlar, sokak sokak dolaşıp hastalıklı evleri kordon altına aldırılmaya, ölümlerin eşyalarını yaktırmaya çalışırken, bir doktor herkesin yaptığından başka bir şey yapmış: Şehirden gelen bütün bilgileri büyük bir Londra haritası üzerinde işaretlemeye başlamış. “Kısa sürede büyük çeşmelere yakın evlerde koleranın daha çok yayıldığını, yeşil renkli işaret lekelerinden, bu doktorun işaretlemesi üzerine anlıyorlar” diye devam etti heyecanlı Doktor Nuri. “Haritaya dikkatle bakınca, bir sokakta herkes koleraya yakalanırken, diğer sokaktaki bira fabrikasındaki işçilere hiçbir şey olmadığı” çıkıyordu ortaya. “Doktorlar bunun nedenini araştırıyorlar ve bira fabrikasında çalışanların belediye çeşmesinin suyundan değil, bira fabrikasının kaynatılmış kendine mahsus suyundan içtiklerini öğreniyorlar. Böylece koleranın kaynağının sanıldığı gibi, mahallelerin nemli ve pis havası ya da kanalizasyon şebekesi, hatta herkesin kendi özel kuyusu değil, şehrin su şebekesi ve çeşmelere dağıtılan şehir suyuna pislik karışması olduğunu anlıyorlar” diye anlattı Doktor Nuri. “Efendimiz hazretleri, yani epidemiyoloji doktoru hastalığın yayılış sırrını hastaları muayene ve tedavi ederek değil, odasından hiç çıkmadan masa başında haritaya bakarak buluyor!”» (Sayfa 161)

Tartışma

Ansiklopedik bilgi içerdiği için modern epiklere ansiklopedik roman da denir.¹⁰ Bu çalışmada ‘Veba Geceleri’nde vebayla ilişkili tıbbi bilgilerin nasıl kullanıldığı belirlenmiştir.

Veba, ilk olarak vahşi kemirgenlerde başlar, onlardan insanlara yakın ortamlarda yaşayan fareler ve sıçanlara, onlardan da insanlara geçer. Pireler, farelerden farelere ve farelerden insanlara veba etkeninin

bulaşmasına yol açar. Enfekte pireleri postunda taşıyan fareler/sıçanlar öldüklerinde bu hayvanlardaki pireler başka bir fareye ya da insana sıçarlar. İnsanda yerleşen pireler evde yaşayan diğer kişilere de geçebilirler.²

Vebanın ilk göstergesi farelerin/sıçanların sokaklarda ölü bulunmasıdır. Ondokuzuncu yüzyılın sonuna dek fareler ve hiyarcıklı veba arasında bir ilişki kurulamamıştır. Veba enfeksiyonu nedeniyle sersemleyen ve dengeleri bozulan fareler/sıçanlar susuzluğun etkisiyle çevresindeki düşmanlara aldırmandan güçlerini yitirip oldukları yerde yıkılıncaya ve yıkıldıkları yerde ölünceye dek su ararlar.² Albert Camus'nün 'Veba' adlı romanının başlangıç sayfalarında sıçanların ölümü çarpıcı bir şekilde anlatılır:⁷

«Aynı akşam Bernard Rieux apartmanın girişinde, dairesine çıkmadan önce ayakta durmuş anahtarlarını ararken koridorun karanlık bir ucundan yalpalayan, ıslak tüylü, büyük bir sıçanın belirdiğini gördü. Hayvan dengesini bulmaya çalışır gibi durakladı, doktora doğru koşmaya başladı, tekrar durdu, küçük bir çığlıkla kendi çevresinde döndü ve aralanmış ağızından kan fişkırarak sonunda devrildi.»

Vebanın bulaşmasında farelerin rolü romanda en çok işlenen tıbbi konulardan biri olmuştur. 'Veba Geceleri'nde bulgularda belirtilen vebanın farelerle ilişkisini gösteren bölümlerin yanı sıra çok sayıda yerde fare ölümlerinin ortalıkta görülüşüne ilişkin cümleler bulunmakta ve böylece veba ile fare/sıçan ilişkisi güçlü bir şekilde vurgulanmaktadır:

«Ama şehirdeki gibi farelerin vebadan ağızlarından burunlarından kanlar akarak öldüğü Kale'de hiç görülmemişti.» (Sayfa 192)

«Artık şehrin yalnızca bir konuda birleştiği söylenebilirdi: İster farelerden, ister diğer insanlardan bulaştığına inansınlar, insanlar, gerekmedikçe sokaklara çıkmıyorlardı. (...) Oysa fareler ve üzerlerindeki pireler duvarların altından evlere giriyorlardı!» (Sayfa 226)

«Bazı sokaklarda hiç kimse olmadığı gibi, biri bir bahçe duvarının dibinde, diğeri tozlu sokağın ortasında iki taze fare ölüsü gördüler.» (Sayfa 170-171)

Vebanın diğer bulaşma şekli de insandan insana damlacık enfeksiyonu şeklinde bulaşmadır. Vebalı bir kişinin öksürük ve aksırıklarından çıkan damlacıklarda bulunan bakteri doğrudan akciğerlere geçerek pnömonik vebaya neden olur. Pnömonik veba tedavi edilmediğinde 72 saat içinde ölüme yol açar.² Bulgularda da açıklandığı gibi vebanın insandan insana damlacık yoluyla geçişi romanda belirtilmiş ve roman kahramanlarının konuşmalarında da bu konu işlenmiştir:

«"Kuzum Stanislaw" dedi Eczacı Nikiforo. "Bunu en iyi siz bilirsiniz. Vebanın insandan insana geçmesi için bir fare ve pire olması gerçekten şart mı? İnsandan insana faresiz geçmiyor mu? Ya da bu muskadan bana?"

"Geçen yıl Venedik'te en maruf, en bilgili doktorlar ve karantinacılar bile 'insandan insana dokunmayla geçmez!' hatta 'havadan tanecikle, tükürükle geçmez' diyemiyordu. Bunu diyemeyince eski tarz tecrit, karantina yapmak ve fareleri avlamak hâlâ tek çaredir. Bu lanetin aşısı henüz yoktur. İngilizlerle, Fransızlar arıyor, deniyor, bakalım.» (Sayfa 55)

Veba dramatik klinik belirtilere ve dehşete yol açan gidişe sahip bir hastalıktır.¹ 'Veba Geceleri'nde hastalığın klinik belirtileri romanın değişik bölümlerinde anlatılmıştır. Hastalığın belirtilerini belki de en iyi anlatan yazar o dönemlerde yaşamış olan Giovanni Boccaccio'dur. Giovanni Boccaccio ikinci pandemi döneminde, 1348-1351 yılları arasında yazdığı "Decameron" adlı kitapta vebanın oldukça dramatik olan klinik belirtilerini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.⁵

«Doğuda hastanın burnundan kan gelmesi, ölümün kaçınılmazlığının belirtisi sayılıyordu. Bizde ise, salgının başlangıcında erkeklerde de, kadınlarda da, kasıkta, koltuk altlarında yumrular ortaya çıkıyordu; kimisi elma, kimisi yumurta büyüklüğüne ulaşıyor, kimisi daha iri, kimisi daha ufak oluyordu. Halk dilinde hıyarcık deniyordu bunlara. Önce ortaya çıktıkları yerden sonra ölüm tohumları ekmek için vücudun her yerine yayılıyorlardı. Daha sonra, hastalığın belirtisi kara ya da mor lekelerle dönüşüyor, lekeler kollarda, bacaklarda vücudun başka yerlerinde görülüyor, kimi kez iri, aralıklı, kimi kez küçük, yanyana oluyorlardı. Hıyarcığın kaçınılmaz bir ölüm belirtisi olması gibi, leke de taşıyıcı için aynı anlama geliyordu.»

Veba Geceleri'nde hastaların çoğu hıyarcıklı vebadır. Vebanın bulaşmasında farelerin rolüyle birlikte en çok işlenen tıbbi konu, hıyarcıklı vebanın belirtisi olarak hıyarcıkların görülmesidir. Romanın başından sonuna dek birçok yerinde hıyarcıkların nasıl görüldüğü yinelenmiştir:

«Sabah uyandığında hücre odasında Bayram Efendi vücudunu gözden geçirirken apış arasının sol üst kısmında, kasiğinin üzerinde serçe parmağı büyüklüğünde beyaz renkli bir çıban gördü. Bir hıyarcık şeklindeydi.» (Sayfa 25)

«Doktor İlias çocuğun boynundaki sert ama şişkin olmayan hıyarcığı yardıktan sonra yarayı dezenfektanlı solüsyonla temizledi.» (Sayfa 47)

«(...) boynunun sağ tarafında kocaman bir veba hıyarcığı çıkmıştı ve çok belirgindi.» (Sayfa 400)

Hipokrat M.Ö. beşinci yüzyılda durgun su kaynakları ya da bataklıkların yakınlarında yaşayanların hastalıklara daha yatkın olduğunu, kötü kokan sular ve pis koşullar ile hastalıklar arasında ilişki olduğunu ileri sürmüştür. Ancak bulaşıcı hastalıkların kaynağının canlı organizmalar olabileceğine yönelik bir görüşe sahip değildir.¹¹ Birinci ve ikinci pandemi sırasında vebanın canlı organizmalar tarafından bulaştırıldığı henüz bilinmiyordu. Tıbbi literatürde 16. yüzyılda yaşayan İtalyan Girolamo Fracastro ve 17. yüzyılda yaşayan Alman Athanasius Kircher'in hastalıkların nasıl bulaştığı konusunda öncülük yaptığı belirtilmektedir.² Oysaki Fracastro'dan yaklaşık yüz yıl önce Fatih Sultan Mehmed'in hocası Akşemseddin "Yaşam Maddesi" adlı eserinde salgın hastalıkların nasıl oluştuğunu öngörmüştür:¹²

«Hastalıkların insanlarda teker teker ortaya çıktığını sanmak hatadır. Hastalık, insandan insana bulaşmak suretiyle geçer. Bu bulaşma, gözle görülmeyecek kadar küçük, fakat canlı tohumlar vasıtasıyla olur.»

Robert Koch ve Louis Pasteur'ün 19. yüzyılın sonlarında birbirlerinden bağımsız yaptıkları çalışmalar mikropların hastalığa neden olabileceğini ortaya koymuş ve birçok bulaşıcı hastalıkta etken olan bakteriler tanımlanmıştır.¹¹ 'Veba Geceleri'nde etkeni belirlenen hastalıklar olarak tifo, difteri, cüzzam, kuduz, belsoğukluğu, frengi, tetanoz sayılmıştır. Alexandre Yersin ve Shibasaburo Kitasato neredeyse aynı zamanlarda vebanın etkeni bakteriyi tanımlamışlardır.² *Pasteurella pestis* olarak adlandırılan bu bakterinin adı, onu daha doğru bir şekilde tanımlayan Alexander Yersin'in anısına 1970 yılında *Yersinia pestis* olarak değiştirilmiştir.⁴ Romanda veba etkeni olan bakteriye, bakteriyi keşfeden Alexandre Yersin'in anısına daha sonra *Yersinia pestis* adı verildiği de belirtilmiştir:

«1901'de Çinhindi'nde Paris'teki Pasteur Enstitüsü için aşı gibi kullanılacak serum icat ve imaliyle uğraşan (başaramayacaktı) Alexandre Yersin, yedi yıl önce 1894'te Hong Kong'da, Fransız vatandaşı olduğu için giremediği İngiliz hastanelerinde değil derme çatma bir yapıda daha sonra kendi adıyla anılıp *Yersinia pestis* denilecek veba mikrobunu keşfetmişti.» (Sayfa 500)

Veba, halk sağlığının gelişimine yol açan bir hastalıktır. Hastaların zorla yalıtılması, halkın hareketlerinin kısıtlanması için ordunun bu işlerde görev alması, lazaret olarak bilinen fakir hastanelerinin kurulması ve

karantina uygulaması vebanın yayılmasını önlemek için kullanılan halk sağlığı stratejileridir.² 'Veba Geceleri'ndeki önemli temalardan biri de karantinedir. Bulgulardaki alıntılarda görülebileceği gibi karantinanın ayrıntılı bir tanımı verilmiştir. Ayrıca karantinaya uyumdaki sorunlar romanda önemli bir yer tutmaktadır:

"Damat Doktor, Hicaz'da koleraya karşı mücadele ederken Arap şeyhleri ve İngiliz doktorlarla çok tartışmıştı bu konuyu: Bu okunmuş kâğıtların ve muskaların elbette hiçbir "bilimsel değeri" yoktu ama zor zamanda halk onlar sayesinde inançsızlığa kapılmıyor, hatta onlardan güç alıyordu. Doğrudan bu kâğıtlara karşı çıkmak, karantinacı doktoru ahaliden uzaklaştırır, halkın karantinaya direncini ve inadını artırır. Öte yandan halk ve esnaf bu kâğıtlara inandıkça "bize bir şey olmaz" lafına da daha içtenlikle sarılıyor, bir süre sonra pek çok kişi sırf bir tekkeye, şeyhe yakın olduğu için kendini tıp dışı, üstün kuvvetlere sahip sanmaya başlıyordu.» (Sayfa 229-230)

«Hastalık bulaşmış olanların, şüphelilerin, hatta hastaların, özellikle gençlerin evlerinden, ailelerinden ve karantinacılardan kaçması gittikçe büyüyen bir sorundu.» (Sayfa 241).

Vebadan şüpheleniliyorsa laboratuvar onayı beklenmeden hemen antibiyotik tedavisine başlanmalı, pnömonik veba gelişmesi durumunda yayılma riskini azaltmak için hastalar izolasyona alınmalıdır.¹³ Etkili antibiyotiklerin keşfine kadar vebanın hiçbir tedavisi yoktu. 1900'lü yılların başını anlatan 'Veba Geceleri'nde hastalığın tedavisi olmadığı belirtilmiştir. Bu durum 14. yüzyılda Boccacio tarafından yazılan 'Decameron'daki yazılanlardan farklı değildir.⁷

«İyileşme bir yana, biraz düzelme sağlayan hiçbir ilaç, hiçbir çare yoktu. Belki hastalığın yapısı engeldi buna. Belki de hekimler bilgisizdi (diplomalıların yanı sıra, hiçbir tıp bilgisi edinmeden hekimlik yapan kadınların, erkeklerin sayısında artış olmuştu). Bilgileri hastalığın kökenine inmeye, gerekli ilaçları bulmaya yetmiyordu. İyileşebilen hasta yok gibiydi, sözünü ettiğim belirtilerin ortaya çıkmasını izleyen üç gün içinde hasta ölüyordu.»

Veba mikrobuyla karşılaşan bir kişi tedavi edilmezse hastaların %40-60'ı ölür.¹ Orhan Pamuk romanda bu oranı %40 olarak vermiştir.

'Veba Geceleri'nde romandaki olayların geçtiği tarihlerde veba aşısı olmadığı, yaklaşık kırk yıl sonra veba aşısının kullanılmaya başlandığı belirtilmiştir. Günümüzde lisanslı bir veba aşısı mevcut değildir. Klinik denemeleri yapılan aşilar bulunmaktadır. Tarihsel olarak canlı zayıflatılmış ve öldürülmüş tam hücre aşiları kullanılmış olup, kısmen koruyucu olmalarına rağmen güvenlik endişeleri nedeniyle artık rutin olarak kullanılmamaktadır.¹³

Epidemiyoloji belirli bir toplumda sağlıkla ilgili olaylar ya da durumların dağılımı ve nedenlerinin incelenmesi; bu bilgilerin, sağlık sorunlarının önlenmesi için kullanılmasıdır.¹⁴ 'Veba Geceleri'nde epidemiyoloji haritasında olguların işaretlenmesinin geçtiği bölümler, Sultan Abdülhamit'e epidemiyolojinin anlatıldığı, bulgularda alıntılanan, yaklaşık bir sayfa süren satırlara işlerlik kazandırmaktadır:

«Az sonra kâtip epidemiyoloji haritası üzerine yeşil kalemle dün ölen sekiz kişiyi işaretlerken, (...).» (Sayfa 176)

«Epidemiyoloji odasında her sabah yaptıkları gibi ölüleri yeşil noktalarla haritada işaretledikten sonra (...).» (Sayfa 297)

«Damat Doktor diğer doktorlara ve Vali'ye, hastalığın farelerin ilerleyiş hızıyla limandan şehre yayılışını o gün bir kere daha harita üzerinde gösterdi.» (Sayfa 240)

Sonuç olarak Orhan Pamuk, ansiklopedik roman olarak da tanımlanan 'Veba Geceleri' adlı kitabında romanın konusuyla bağlantı kuracak şekilde tıbbi bilgilere yer vermiştir. Tıbbi derslerin anlatılması sırasında edebiyat yapıtlarından dersin konusuyla ilgili örnekler vermek derslere olan ilgiyi artırabilir. 'Veba Geceleri' bu işlevi yerine getirebilecek kitaplardan biri gibi görünmektedir.

Bilgi

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

1. Slack P. Veba: Kısa Bir Giriş. Çeviri: Elhüseyni N. 1. baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; 2023.
2. Snowden FM. Salgınlar ve Toplum: Kara Ölüm'den Günümüze. Çeviri: Pilgir AE. 1. baskı, İstanbul: Tellekt (Can Yayınları); 2021.
3. World Health Organization [Internet]. Facts about plague. 2017. Available from: https://cdn.who.int/media/images/default-source/infographics/plague-february-2017-jpg.jpg?sfvrsn=af65c05c_0
4. Butler T. Plague history: Yersin's discovery of the causative bacterium in 1894 enabled, in the subsequent century, scientific progress in understanding the disease and the development of treatments and vaccines. Clin Microbiol Infect 2014;20(3):202-9.
5. Boccaccio G. Decameron. Çeviri: Rekin Teksoy. 9. baskı, İstanbul: Oğlak Yayınları; 2021.
6. Defoe D. Veba Yılı Günlüğü. Çeviri: İris Kantemir. 5. baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları; 2021.
7. Camus A. Veba. Çeviri: Nedret Tanyolaç Öztokat. 43. baskı, İstanbul: Can Yayınları, 2021.
8. Pamuk O. Veba Geceleri. 1. baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021.
9. Altuğ F. Veba Geceleri'nde mesafeler, topluluk ve bağışıklık. Kitap-lık 2021;215:5-18.
10. Parla J. Veba Geceleri: görsel bir modern epik. Kitap-lık 2021;215:28-32.
11. Waller J. Mikrobun Keşfi. Çeviri: Fahri Öz. 2. Baskı, Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2013.
12. Ertekin C. Tıbbın Öyküsü. 1. baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
13. Barer MR, Irving W, Swann A and Perera N. Medical Microbiology: A Guide to Microbial Infections, Nineteenth Edition, Elsevier, 2019.
14. Aksakoğlu G. Sağlıkta Araştırma ve Çözümleme. İkinci Yazım, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, 2006.